

Ђорђе Д. ГОЈКОВИЋ*

УТИЦАЈ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ НА КАМАТУ

Услед јаког утицаја византијског учења о симфонији, које је у средњовековној Србији прокламовано Законоправилом Светог Саве, православна црква је од првих времена имала знатан утицај на законодавство. Утицај Српске православне цркве на камату код зајма био је усмерен на помирење два супротстављена интереса: значај наплаћивања камате у привреди насупрот ненаплативости добротинства, вредности коју проповеда хришћанство. Црква је доследно држала до забране каматарења клиру, прихваћеној у православној теологији. Хармоничан однос са државом резултирао је у разумевању потреба државне привреде, те допуштању каматарења лаицима, али никад без ограничења. Природно, црква је кроз привредну историју Срба остала један од најконзервативнијих елемената. Тај конзерватизам, ипак, већ од цара Душана престаје да претендује на потпуну забрану камате. Одабравши средњи пут, српска држава и црква су избегле трагичне спорове по питању камате, карактеристичне за добар део историје западног света.

Кључне речи: *Српска православна црква. — Православље. — Камата. — Зајам.*

* Аутор је студент друге године основних студија Правног факултета Универзитета у Београду, djolegojkovic00@gmail.com

1. УВОД

Мотиви цркве и њеног деловања у циљу забране, односно ограничења камате, морају се сагледати у одговарајућем контексту. Уговор о зајму је уговор одавно познат човечанству. Толико су познати и проблеми који се везују за теретни зајам. Многе државе ограничавале су или сузбијале камате из различитих мотива, од којих је најдоминантнији био очување мира и сузбијање међукласних сукоба. Различити филозофи старог и средњег века су, из својих моралних обзира, упућивали на критички однос према камати као штетном друштвеном и правном феномену. Неке политеистичке религије пре хришћанства су такође преиспитивале камату и налагале њено ограничење.

Историјски гледано, ипак, хришћанска религија је остала доминантна кочница неограниченим камата (или каматама уопште). У највећем броју држава данас, камате не само да су дозвољене, него је привредни живот без њих незамислив. Покушаји елиминисања тржишта капитала у скоријој историји резултирале су крахом таквих економских политика и идеологија. Међутим, у готово свим државама су забрањени зеленашки уговори. Забрана зеленашких уговора сматра се изузетном цивилизацијском тековином и једним од највећих домета хуманизације права. Вероватно највећи носилац те хуманизације био је одлучан став хришћанске религије кроз историју, а у случају српског права, тај носилац је Српска православна црква (СПЦ).

Да би се на одговарајућ начин приказао утицај СПЦ на камату, неопходно је размотрити њене особености у односу на:

- 1) регулације камате које су претходиле хришћанству;
- 2) теолошки и правнички узор у средњем веку, Византију;
- 3) нововековне прилике стварања нове државе и интеграције у европску привреду, као и слабљења утицаја религије уопште

Тек овакав преглед ће омогућити увид у дугачак период формирања српске правне свести у вези зајма, а и уопште, у којој је СПЦ одиграла велику историјску улогу.

2. УГОВОР О ЗАЈМУ

Зајам се дефинише као уговор којим се једна уговорна страна (зајмодавац, поверилац) обавезује дати или, пак, даје одређену количину заменљивих ствари, док се

[Type text]

друга страна (зајмопримац, дужник) обавезује вратити исту количину ствари исте врсте и истог квалитета у уговореном року, са накнадом или без ње. Дефиниција зајма зависи од тога је ли прихваћена класична концепција закључивања уговора о зајму која га дефинише као реалан уговор, или је прихваћено данас уобичајено начело консенсуализма, које зајам дефинише као консенсуалан уговор.

У односу на предмет, зајам може бити у новцу или у натури. У односу на субјекат, разликују се банкарски зајмови, зајмови између физичких лица и интердржавни зајмови. У односу на уговорени рок за враћање ствари, зајмови су на кратки или на дуги рок. У односу на сврху, зајмови су потрошни и продуктивни.

Премда црква јесте имала нешто другачији поглед на зајам у односу на ове критеријуме подела зајма (на шта ће и бити указано), далеко најбитнији критеријум за цркву је онај који се тиче теретности зајма.

2.1. О зајму са каматом

Камата (интерес, лихва) представља накнаду коју се зајмопримац обавезује платити за користи које прима од употребе позајмљене ствари. У обичном говору, камата првенствено асоцира на плаћање новчане накнаде за позајмљени новац, углавном изражене процентуално у односу на примљену своту. Ипак, истим називом може бити обухваћена и накнада у другим заменљивим стварима, а не само у новцу, тако да се под каматом схвата све оно што зајмопримац даје преко количине, квалитета или рода ствари коју је примио, без обзира да ли је зајам у готовом новцу или у другим заменљивим стварима¹.

Камата у потпуности одговара карактеру теретног зајма, чији је једини мотив остварење добити зајмодавца. Ако других мотива и има, тек су посредни. Помоћ зајмопримцу (који обично зајми у невољи), скрајнута је, а ситуација додатно отежана његовом обавезом да плати накнаду за добијену помоћ. Иако се зајам са каматом по свом циљу изједначава сваком другом послу,² због специфичног положаја зајмопримца, наглашене (обично економске) неједнакости при уговарању, те велике могућности искориштавања дужника, овај уговор је, историјски гледано, један од најомраженијих правних послова. Последице оваквог односа према теретном зајму

¹ Слободан Перовић, *Облигационо право*, Привредна штампа, Београд 1980, 639.

² Обрад Станојевић га назива зајмом — послом. О. Станојевић, *Зајам у историји права*, докторска дисертација, Институт за правну историју на Правном Факултету у Београду, Београд 1966, 13.

[Type text]

осетне су и данас.

Специфичност зајма с каматом је још и та што се, далеко чешће него бескаматни, закључује у одређеној форми.

Терминолошки сличан, мада суштински различит појам је законска камата. То је накнада коју дугује сваки дужник новчане обавезе који не намирује своје повериоце на време, тј. који запада у доцњу³. Као таква, законска камата представља санкцију за неблаговремено извршење обавезе, те се не везује искључиво за зајам, већ за све дужничко–поверилачке односе са новчаним обавезама.

Камата код зајма, од свог настанка па до најновијих времена, била је предмет спорења, преиспитивања и ватрене дискусије. Крајности либералног и прохибиторног погледа на камату давали су дијаметрално супротна решења спорног питања износа дозвољене камате, од којих је сваки имао своје недостатке. Став о дозвољености уговарања било какве камате (типичан за иницијалну фазу развоја капитализма) коси се са елементарним вредностима за које се право као систем норми везује: праведност, еквивалентност давања, злоупотреба туђе нужде⁴. С друге стране, став о забрани камате уопште (типичан, пре свега, за главне монотеистичке религије) не узима у обзир реални допринос наплаћивања камате у привредном животу. То је последица искључивог разматрања зајма само као моралног, филозофског или религиозног, а не и правног и економског феномена.

Ради сагледавања односа СПЦ према зајму, потребно је осмотрити, у најбитнијим цртама, историјски развитак института зајма с каматом уопште. Потом ће бити размотрено учење православне цркве о зајму у начелу, да би се на крају приказао историјски особен однос СПЦ према камати.

2.2. Историјски развој зајма

2.2.1. Пријатељски зајам

Иако је тежиште овог рада теретни зајам, неопходан је кратак осврт на добродели, тј. пријатељски зајам кроз историју.

Од најранијег времена, пријатељски зајам и зајам са каматом се битно разликују. Пријатељски зајам је у граду Сузи из предасирског доба имао посебну

³ С. Перовић, 639

⁴ Друге две одлике специфичне су за грађанско право.

[Type text]

етимолошку одредницу која указује на његово доброчино порекло (*qiptum*, бескаматни зајам из поверења и *ana usatin*, зајам као помоћ). Исти типови зајма јављају се и касније, у асирско и вавилонско време⁵.

Мојсије својим законодавством Јеврејима налаже искључиво пријатељске зајмове између себе (али не и између Јевреја и странаца): „Странцу подај на добит, али брату свом немој подати на добит, да би те благословио Господ Бог твој у свему што се прихватиш руком својом у земљи у коју идеш да је наследиш“ (5Мојс. 23, 19).

У Античкој Грчкој, пријатељски зајам звао се *eranos* и био је широко заступљен.⁶ Етимолошки, може се закључити да је овакав зајам даван из пријатељских побуда, јер се истом речју у старогрчком означавају и пријатељске гозбе. Хомер, примерице, у „Одисеји“ користи *eranos* у контексту раскошне гозбе коју је Телемах припремио гостима (у стиху 1: 226).⁷ Учењем Платона и Аристотела, уосталом, осуђује се теретност зајма и препоручује се једино његова бесплатна верзија.⁸

Египатско право, под снажним утицајем египатске религије, осуђивало је теретни зајам. Египћани су познавали институцију сличну грчком пријатељском зајму, које Копти зову *shep*, што стоји и за поклон, јасно указујући на његов доброчин карактер.⁹

Римско право познаје *mutuum (mutui datio)*, неформалан контракт о пријатељском зајму (G. 3. 9; Paul. D. 12. 1. 2. pr.). Сматра се да је постојао од најранијих времена, вероватно као свакодневна трансакција између људи исте класе који желе да помогну једни другима, без очекивања ичега заузврат¹⁰.

Шеријатско право, начелно, и не познаје теретни зајам, по изричитој забрани Мухамеда (2: 275, 276, 278, 279; 3: 130 и др.). У Кур'ану се чак 12 стихова односи на камату, јасно говорећи о њеној недозвољености.¹¹

У потоњој историји, а нарочито са нововековним кодификацијама какве су Француски грађански законик (*Code civil*), Аустријски грађански законик (*ABGB*),

⁵ О. Станојевић, 83.

⁶ Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Упоредна правна традиција*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016, 117.

⁷ Хомер, *Одисеја*, Дерета, Београд 2015, 14.

⁸ Платон, *Закони Епиномис*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1990, 156. и Аристотел, *Политика*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1984, 17.

⁹ О. Станојевић, 84.

¹⁰ Max Caser, *Roman private law* (a translation), Pretoria: University of South Africa, Pretoria 1984, 202.

¹¹ Ахмедин С. Лепек, " Религија - Политика - Право", Јован Ђорђевић, Велибор Џомић, Мирољуб Јевтић (прир.), *Забрана камате у исламу: верски, социјални и економски разлози*, Институт за упоредно право / Православна Митрополија Црногорско-приморска / Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд–Будва 2015, 363-377.

[Type text]

Пруски грађански законик (*ALR*), Немачки грађански законик (*BGB*), Швајцарски грађански законик (*ZGB*), па и Српски грађански законик (СГЗ), бескаматни зајам је афирмисан као правни институт, сразмерно широко заступљен у свакодневном животу, као израз добрих међуљудских односа који су пожељни у свакој заједници.

Оно што је заједничко свим правним системима и због чега је овај кратак преглед историјског развоја пријатељског зајма значајан, јесте чињеница да свака цивилизација благонаклоно гледа на њега. Различите религије (египатска, јудаизам, ислам, хришћанство) и филозофије (Аристотел, Платон, Сенека, Тома Аквински) прихватају универзални принцип алтруизма. Истина, пријатељски зајам може имати и друге мотиве, али како данас, тако одувек, најчешће се ради о импулсивним исказима самилости и дарежљивости. Далеко више разноликости нуди преглед различитог регулисања *зајма — посла*.

2.2.2. Зајам са каматом

Различити мотиви, међу којима не мањкају религијски, наводили су античке државе да максимирају каматну стопу. Преглед различитих начина регулације пре појаве хришћанства, упутиће нас на размишљање о томе шта је суштински различито у схватању камате до времена када хришћанска религија постаје метаправни чинилац. Поређењем са старијим схватањима, а поготову са политеистичким религијама (Вавилон, Рим, Грчка, Египат), постају јасније моралне новине хришћанског учења које ће доминантно одредити даљи ток историје каматног зајма на територији Европе.

Иако ће учење васељенске цркве до Великог раскола, односно православне цркве после њега, бити детаљније приказано, већ сада је очигледан налаз да ограничавање камате и неблагонаклон поглед није револуционарна инвенција хришћанства. До „освајања“ грчко–римске културе, хришћанска наука се имала формирати на њеним темељима. Црквени оци су, свакако, развијајући до танчина аргументе за забрану камате, могли о истом питању штошта научити из правних и филозофских система који су претходили хришћанству. Ово се поготово односи на период када се у схоластици прибегавало рационалистичкој аргументацији — каква је она Томе Аквинског о неплодности новца. То је, у основи, аристотеловско учење.¹²

¹² О. Станојевић, 154. и даље

[Type text]

Специфичност положаја оног који зајми учинили су да се зајму посвети дужна пажња у сваком већем античком правном систему. Како је зајмопримац обично био у нужди, могућност експлоатације од стране зајмодавца била је огромна. Скоро све државе су ради тога (али не полазећи од истих вредносних судова¹³), слично као што раде данас, ограничавале дозвољену каматну стопу.

У Хамурабијевом закону, зајму је посвећено чак десетак чланова. Камате на новчане зајмове су биле до 20% годишње, тј. 1/5 главнице, док су за зајмове у природи (житу) биле до 33.3% годишње, тј. 1/3 главнице. Већа камата се објашњава тиме што се дуг враћао лакше после жетве. Жито би се зајмило пре жетве, када га је мало, а враћало када га је више. Прописана је и нека врста мораторијума, која налаже разрешење враћања зајма у неродним годинама.¹⁴ Исту камату је предвиђао ранији, Липит-иштарски законик.¹⁵

У египатском праву, фараон Бокхорис уводи ограничење каматне стопе на 30% за новчане зајмове и 33.3%, тј. 1/3 за зајам у житарицама.¹⁶

Већ је речено да Јевреји нису смели да наплаћују камату једни другима, међутим, није постојало законских ограничења каматне стопе која се наплаћује странцима. Због специфичне историјске судбине овог народа, добрим делом ће каматарене на Јевреје навући мржњу многих, али и служити као изговор за расистичке пориве и страховита злодела над њима.

Грчко (атинско) право је било једно од најслободнијих што се камате тиче — уобичајен принцип био је *laisse faire*. Уобичајеном се сматрала камата од 1% месечно, тј. 12% годишње. Поморски зајмови ишли су до каматне стопе од чак 100% месечно, а бележе се случајеви камате од невероватних 25% дневно. Помиње се, додуше, ограничавање камате на 6% једним актом из Делфа. С обзиром да је камата од 10% сматрана (пријатељском) услугом, реч је вероватно о привременом, револуционарном решењу.¹⁷ Анатоцизам (*ana* — преко, *tokos* — камата) је био дозвољен.

Зајам са каматом у римском праву називао се *fenus*. Закон дванаест таблица први пут регулише камату и то са ограничењем од 8.33% (*fenus unciarium*, тј. дванаестина). Доминантно је мишљење да се камата обрачунавала месечно, тако да је

¹³ хоћемо рећи да није исто да ли је доминантан мотив с очување правног поретка и државе (као нпр. у Риму) или спасење душе сваког појединца (као што хришћанство учи)

¹⁴ С. Аврамовић, В. Станимировић, 72.

¹⁵ О. Станојевић, 65.

¹⁶ *ibid.*

¹⁷ Robert P. Maloney, "Usury in Greek, Roman and Rabbinic thought", *Traditio* vol. 27, Cambridge University Press 1971, 80.

[Type text]

годишње износила 100%.¹⁸ Средином IV века пре Христа, дозвољена камата је преполовљена. Убрзо затим, Ливије преноси како је трибун Генуције покушао укинути камате уопште.¹⁹ У доба позне републике камата је ограничена на 1% месечно, односно 12% годишње. Ово је последњи максимум каматне стопе који пратимо до времена Јустинијана, када је христијанизација права почела у историјски највећој мери. Јустинијан ће је преполовити (С. IV, 32, 26). Камата на поморске зајмове остале су 12%, сразмерно ризику који носе.²⁰ У класичном периоду биле су неограничене. Став римских филозофа, слично грчким, био је готово недвосмислено против камата. Цицерон наводи Катонов одговор на питање шта мисли о каматама: „а шта мислите о убиству човека?“²¹.

Хришћанство је своје учење о ненаплативости добротинства, примењено на зајам, имало разрадити на основама античке мисли која је ишла мање или више сличним трагом, тј. онолико колико је хришћански морал имао додирних тачака са античким. Наравно, мотиви античких филозофа и законодаваца су били различити, у складу са социо–економским приликама ондашњег времена. Оно што је исто, међутим, јесте извесна доза скепсе према неограниченој слободи човекове воље када је у позицији да искористи другога. Хришћанска наука, заједно са осталим монотеистичким религијама, остаће најконзервативнији елемент у погледу уговора о зајму са каматом кроз више од десет векова, страхујући од последица греха како по људску душу, тако и по друштво у целини.

3. ОДНОС ПРАВОСЛАВНЕ ХРИШЋАНСКЕ ЦРКВЕ ПРЕМА ЗАЈМУ

Хришћанска наука је у својим првим вековима била јединствена. Христова, па потом апостолска проповед тумачена је јединствено, али не задуго. Различити спорови унутар цркве, од којих је највећи резултирао Великим расколом 1054. године, довели су до раздвајања догматске, тј. светоотачке мисли у два највећим црквама, православној и римокатоличкој. Учење православне цркве сазнаје се из два основна извора: Светог писма (као најнепосреднијег извора) и Светог предања (које помаже да

¹⁸ *Leges Duodecim Tabularum*, VIII, 18.a

¹⁹ Мирослав Милошевић, *Римско право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016, 360

²⁰ *ibid.*

²¹ Marcus Tullius Cicero, *De Officiis*. (With An English Translation by Walter Miller), Cambridge / Harvard University Press; Cambridge — London 1913, 89.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0048%3Abook%3D2%3Asection%3D89> приступљено: 28.02.2021.

[Type text]

се Свето писмо правилно разуме). Свето предање православне цркве обухвата:

1. Кратка излагања и формулисања православног веровања
2. Учење о седам светих тајни
3. Правила (каноне) седам васељенских сабора
5. Канони и правила неколико помесних сабора
6. Правила св. Василија Великог и других светитеља
7. Списи светих отаца Цркве
8. Литургија и друга богослужења
9. Житија хришћанских светитеља и мученика
10. Побожни обичаји, знамења и симболи као изрази вере, наде и љубави²²

Из разлика у схватању улоге цркве у свету, у погледу мисионарске делатности, црквене организационе структуре, као и моралних императива, мимоилажења између двеју највећих цркава (а потом и новонасталих цркава) постајала су све бројнија и већа. Оптимална мера уплитања у послове државе, као и постављање приоритета, довешће понекад до драстичних разлика у опхођењу према једном истом световном питању, какво је и питање уговора о зајму. Будући да су Срби у време стварања државе прихватили православну верзију хришћанства од стране Византије, овде ће бити изложен кратак преглед односа православне цркве према зајму.

3.1. Пријатељски зајам

Бескаматни или пријатељски зајам се кроз хришћанску призму може посматрати као проста помоћ ближњему. Ближњи је, по Христовој параболи о милостивом Самарјанину (Лк. 10), сваки човек на свету. Хришћански, у основи космополитски поглед на свет, искључује (или боље: употпуњује) већ поменуто старозаветно учење о разликовању ближњих на сународнике и странце²³. Христове речи наглашавају потребу помагања (чак експлицитно: зајма) не само иновернима, него и непријатељима: „Љубите непријатеље своје, и чините добро, и дајте у зајам не надајући се ничему; и биће вам велика плата, и бићете синови Највишега, јер је Он благ и неблагодарнима и злима“ (Лк. 6, 35).

Дарежљивост и милосрђе јесу две од седам највиших хришћанских врлина. Оне

²² Николај Велимировић, *Катихизис*, (Изабрана дела, Виолета Илић ур.), Даламбер, Нови сад 2018, 126-127.

²³ 5Мојс.19,22-23

[Type text]

стоје директно насупрот два (од седам) смртних грехова — прва стоји супрот среброљубљу, а потоња супрот зависти²⁴. Обе ове врлине можемо препознати код пријатељског зајма.

Уобичајено је да се у Катихизисима главне врлине конкретизују било као личне, било као друштвене врлине. У случају зајма, биле би сврстане у групу друштвених врлина и то:

- 1) Давање милостиње: „Блажени милостиви, јер ће бити помиловани“ (Мт. 5, 7);
- 2) Давање без оклевања, по Христовим речима: „Који иште у тебе, подај му; и који хоће да се узајми, не одреци му (Мт. 5, 42)“, и
- 3) Чинити добро људима — опет апостол Матеј преноси Христове речи: „Све, дакле, што хоћете да чине вама људи, чините и ви њима; јер је то закон и пророци“. Ово се, после две највеће (Мт. 22, 37–40), сматра трећом највећом заповешћу.²⁵

„Будите милостиви, вели Спаситељ, као што је ваш Отац милостив“ (Лк. 6, 36)

О значају милостивости говоре и атрибути бројних светитеља („бесребреника“) које православни прослављају: Свети Јован Милостиви, Свети Филарет Милостиви, Свети Павлин Милостиви, Свети Бонифатије Милостиви.

Ради евентуалне, умесне примедбе да пријатељски зајам може да има и друге мотиве (политичка корист, популарност, посредно потчињавање другог), треба истаћи Христове речи које указују на захтевани карактер добрих дела: „Када чиниш милостињу, не труби пред собом, као што чине лицемери, кад их хвале људи. Нека не зна левица твоја шта чини десница. И отац твој који види у тајности, платиће ти јавно“ (Мт. 6: 2-4). Мисли се, наравно, на плату у духовним добрима. У истом духу је и изрека Светог Саве (Српског): „Нити је корисно ревносно руковођење у животу без вере, нити је довољно правилно исповедање вере без добрих дела, да би нас довело пред лице Божије, већ је обоје потребно за изградњу правог Божјег човека“.²⁶

Поменућемо још једно наглашено помињање пријатељског зајма у Псалмима, за православне најбитнијом књигом после Јеванђеља²⁷: „Благо ономе који је милостив и даје у зајам! Он ће дати тврђу речима својим на суду“ (Пс. 112, 5).

Најзад, Христос упућује да је врлински чак и не очекивати назад дато на зајам: „И ако дајете у зајам онима од којих се надате да ћете узети, каква вам је хвала? Јер и

²⁴ Н. Велимировић, 191-192.

²⁵ *Ibid.* 198.

²⁶ *Ibid.* 212.

²⁷ "Све су књиге на корист (човеку) и на тугу ђаволу, али ни једна није као Псалтир" — Свети Јован Златоусти. *Псалтир* (Милан Пантелић ур.), Православац, Шабац 2017, 5.

[Type text]

грешници грешницима дају у зајам да узму опет онолико“ (Лк. 6, 34). Циници би рекли: хришћани мешају уговор о поклону и уговор о зајму.

У овом разматрању дати су углавном изводи из најнепосреднијег извора хришћанског учења — Светог писма. Порука изабраних цитата је јасна и нехришћанима, те је Свето предање, иако не мање битно, изостављено због далеко обимније грађе.

3.2. Зајам са каматом

Црквена доктрина првих векова и њена одбојност према каматама своје утемељење налази, пре свега, у Светом писму. Поред већ поменутих сегмената који говоре о основним хришћанским врлинама, те гресима који стоје наспрам њих, апостолском гносеологијом категоричког императива²⁸ смело би се рећи да је и у овом случају, „све што није од вере, грех је“ (Рим. 23). Ипак, биће размотрена места у Светом писму, Васељенским саборима и тумачењу светих отаца који јасно указују на грешност наплаћивања камате.

„Не дај на добит брату свом ни новаца ни хране нити ишта што се даје на добит“ је већ поменути цитат из Књиге поновљених закона Мојсија (23. 19). Стари завет обилује местима осуде камате: „Немој узимати од њега камате ни добити; него се бој Бога, да би поживео брат твој уз тебе. Новаца немој му давати на камату, нити му хране своје позаимај ради добити“ (3Мојс. 25. 36, 37). Код Мојсија још: „Кад даш у зајам новаца народу мом, сиромасу који је код тебе, немој му бити као каматник, не ударајте на њ камате“ (2Мојс. 22. 25). Код пророка Језекиља застрашујућим тоном: „Давао би на добит, и узимао придавак; хоће ли тај живети? Неће живети; учинио је све те гадове, доиста ће погинути, крв ће његова на њему бити“ (18. 13) и још: „[...]ујам и придавак узимаш, и тражиш добитак од ближњих својих преваром, а мене си заборавио, говори Господ“ (22. 12). Код Давида Псалмопојца чита се следеће: „Господе! Ко може седети у сеници Твојој? Ко може наставати на светој гори Твојој?... Ко не даје сребро своје на добит, и не прима мито на правога“ (Пс.15).

Посебан куриозитет представља „прича о талантима“, предмет спорења око избора Христових речи у познатој параболу. Христос говори о господару који одлази

²⁸Јустин Поповић, *Догматика православне цркве – Православна Философија истине (III том)*, Svetosavlje.org, интернет издање 2017, 63. <https://svetosavlje.org/dogmatika-pravoslavne-crkve-tom3-1/> приступљено 28.02.2021.

[Type text]

на пут и поверава новац својим слугама да би га увећали, те ће их по повратку наградити или казнити, зависно од њиховог учинка. *Зли и лењи* кажњен је јер свој новац није умножио давши га *мењачима*, да би господар *по доласку узео своје с каматом* (Мт. 25: 14-30).²⁹

На Никејском сабору 325, седамнаести канон посвећен је забрани клиру наплаћивања камате. Потреба кодификације забране давања новца под камату говори о устаљеној пословној пракси тог времена.³⁰ Апостолски 44. канон такође забрањује каматарење клиру под претњом рашчињењем, али након опомене. Идентично правило поновљено је у 10. канону Трулском. Сличне одлуке поновљене су у Картагенским саборима (тј. оном из 348.).³¹

У православној цркви нарочито поштовани Свети оци, као што су Св. Василије Велики, Св. Григорије Ниски, Св. Јован Златоусти, Св. Григорије Назијански, безизузетно осуђују свако зеленашење.³²

Поредећи став хришћанског учења о каматном и бескаматном зајму, може се извући закључак да је један од основних разлога за осуђивање камате то што црква проповеда **ненаплативост добротинства**.

Ипак, чињеница је да је стварно стање у привредном животу било доста другачије. Чак и Јустинијан, најбитнији покретач христијанизације (римског) права, похвално је говорио о банкарима.³³ Пре опречних закључака о томе како православне државе тог и потоњег доба не поштују каноне, не треба изгубити из вида да црква канонима *изричито* забрањује наплаћивање камате *само клиру*.

Што се устаљене праксе каматарања код лаика³⁴ тиче, треба размотрити социјалне прилике времена када су камате највећма осуђиване. Привредни живот се од тада развијао и развија се. Црквена правила, уопште узев, не треба тумачити круто. Црквени прописи, иако су томе често тежили, нису успели да послуже сврси којој служи грађанско право. Њихова превасходна сврха је упућивање човека на спасење

²⁹ *Мењачи* су они који дају новац под камату, тј. умножавају га. За лепо објашњење параболе погледати: Архиепископ Аверкије (Таушев), *Православно тумачење Новог Завета*, Образ Светачки, Београд 2006, 222.

³⁰ З тумачењима се помињу уобичајени проценти од 12, односно 6%. Видети коментар епископа Атанасија у: *Свештени канони цркве*, превод епископа Атанасија, Митрополија Црногорско-Приморска (*et al.*), Београд 2005, 78. фн. 34

³¹ Иако има још много канонских забрана, побројане су само оне које се користе у православним изворима, тј. са сабора које православна црква признаје.

³² О. Станојевић, 152.

³³ С. 3. 32. 26.

³⁴ Термин *лаик* у цркви се не користи за неког неискусног, него за припадника народа Божијег, тј. оног који живи у свету (гр. λαός = народ).

[Type text]

сопствене душе. То је проблем при тумачењу канона, поготову данас, када би се већина не-теолога запањила колико се канона заправо „не држи“. Тиме се нипошто неће рећи да су канони превазиђени! Напротив, увек су актуелни, али увек у контексту и одређеној сврси која је, иако по формулацији личи, много другачија од сврхе државног правног система. У контексту свих претходних разматрања и користећи закључке које смо из њих извукли, приказаћемо меру утицаја учења једне од помесних цркава православне екумене, Српске православне цркве, на правни систем српске државе, са свим својим историјским особеностима.

4. СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА И КАМАТА

Владика Николај објашњава суштину особености помесних цркава: „Помесне цркве су независне у употреби свог народног језика у извесној мери и у спољном устројству, које је подложно Канонском праву. Иначе, оне су међузависне као чланови једног истог тела Христовог, као гране истог дрвета, које узимају храну из истог корена и кроз исте жиле“.³⁵

4.1. Период од 1219. до 1459.

Говорећи о зајму у средњовековним српским државама, треба разликовати зајам установљен обичајним нормама, од оног регулисаног формалним изворима права. Иако сачуваних уговора о зајму из овог времена готово да нема, неспорно је да је пракса плаћања камате за зајмове била уобичајена.³⁶ Извесно је да ова пракса вуче корене из претхришћанских времена. За потребе овог рада најбитнији је сада и формални утицај Српске православне цркве на законодавство. Изборивши се за аутокефалност српске цркве, Свети Сава чини стваралачки одабир прописа канонског и грађанског права Византије, тиме потврдивши принцип прокламован први пут за Јустинијана I — забране канонског права аналогно се примењује на грађанско право.³⁷ Регулација камате у тадашњем српском праву била је, дакле, с једне стране у маниру грађанскоправних прописа римског права реципираног у Византији, и с друге стране, канонских прописа које је прихватила православна црква, а који су такође дошли највећма из Византије.

³⁵ Н. Велимировић, 147

³⁶ Зоран Мирковић, *Српска правна историја*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2017, 53.

³⁷ С. 1. 3. 45.

[Type text]

Претходно је речено да се апсолутна забрана наплаћивања камате односила само на клир. Ипак, одређени прописи нису у свему сагласни, те ће се у једном истом извору права наћи прописи који камату допуштају (уз ограничења), као и они који је забрањују не само клиру, него и лаицима. Ова несагласност се најбоље види у Законоправилу.

4.1.1. Период до цара Душана

Тумачећи горепоменути 44. апостолски канон, у преводу Светог Саве пише: „Господ је рекао да продамо што имамо и сиротињи дамо, да су блажени милостиви јер ће бити помиловани и да Он милост хоће, а не жртве. Зато, ако неки епископ, или презвитер, или ђакон не само да не пружа милост и не даје од свога иметка, него још желећи туђе и лихву тражи од дужника, ако са тиме не престане, нека буде извргнут.“³⁸

У занимљивом тумачењу још једне забране намењене клиру, седамнаестог правила Никејског сабора, наводе се и проценти који су морали бити уобичајени: „Стотинарска лихва, која се препознаје боље од сваке лихве, јесте ако неки зајмодавац ономе који позајмљује даје 100 перпера и позајмљујући поврх датих 100 перпера тражи још 12“, а има и случаја кад су „(неки) милостивији па узимају половину од тога, што јесте шест перпера на стотину“. Има и оних који „злато или некакав добитак дају трговцима на зајам“ (као *мењачи* из Јеванђелске приче!) који „ово чинећи најгору лихву узимају јер у добитку заједничаре, а у губитку никако“. Опет, наглашава се да забране важе за људе „ако су из свештенства“, те да се „не извргну одмах, већ ако примивши запрећење наставе то чинити“.³⁹

Свети Сава у својој кодификацији иде ка још већој заштити дужника, те у 48. поглавље Законоправила уноси и одредбу 11. „избора из закона Богом даног Израилцима преко Мојсија“, која каже: „Ако подаш сребро своје у зајам брату своме који је сиромашнији од тебе, немој га превише притискати и не додаји му лихву. Ако си као залог узео одјећу ближњег свога, врати му је прије заласка сунца[...]“⁴⁰

Преносимо у целини 14. правило 16. гране Прохирона (саставног дела Законоправила): "Иако је многима прије нас било по вољи да се прихвата стицање лихварством, па и до сада зајмодавци суровошћу и безумљем, ми ипак ово, као

³⁸ Свети Сава, Законоправило(превод Сарајевског преписа), Дабар, Добрунска ријека 2019, 47.

³⁹ *Ibid.* 65.

⁴⁰ *Ibid.* 263.

[Type text]

недостојно нашег хришћанског живљења нађосмо за потребно одбацити, будући да је и законом забрањено. Због тога наше човјекољубље заповиједа: никако ни због каквог разлога лихву узимати, да не бисмо мислећи да закон чувамо, закон Божији⁴¹ преступали. *Но, ако неко неку количину нечега узме, нека се сматра за дуг* (курзив аутора)⁴². Законодавац, занимљиво, не прописује кривичноправну санкцију.

У извесном несагласју са овом нормом је 21. правило из поглавља 45. Законоправила: „Не треба онај који даје ратару на зајам да држи земљу овога. Може узимати као лихву један стамен по перперу на годину дана, а ако је зајам дао у жити, онда нека узме по осми дио сваког ћупа⁴³[...]“.⁴⁴ Ово правило (у ствари Nov. 32. 1.) прописао је Јустинијан 535. године. Њоме се штити земљорадник зајмопримац од злоупотребе зајмодавца, али му се налаже да плаћа, видели смо, малу камату на зајам.⁴⁵ У том контексту и треба сагледати несагласје претходне две одредбе: 14. правило 16. гране Прохирона донето је готово три и по века касније. Нови законодавац покушава да оконча претходну устаљену праксу наплаћивања камате. Испоставиће се, безуспешно.

Оно што је за нас битно јесте да, и поред чињенице да је забрана наплаћивања камате дерогирана век касније у Византији (Nov.83 Лава Мудрог)⁴⁶, Свети Сава бира да у кодификацију укључи само претходне одредбе које камату забрањују. Мада није тешко закључити да је разлог неуспешности забране камате била тада најразвијенија робно-новчана привреда у познатом свету, исто се не може рећи за Србију Немањића. Савин одабир одредаба о камати треба сагледавати као део веће целине, његовог виђења социјалне правде.⁴⁷ Први српски архиепископ и утемељитељ правног система имао је одредити вредносни и институционални оквир за друштво, а оно се битно разликовало од византијског. Како лепо примећује Петровић, „носиоци власти у Византији су водили бригу преваходно о државним интересима“, док је српски законодавац овоме претпоставио „прописе за које треба рећи да су распрострањем хришћанске идеологије о човекољубљу (*φιλανθρωπία*) постепено потискивали из

⁴¹Види поменути 11. одредбу 48. поглавља Законоправила

⁴² *Ibid.* 303.

⁴³ Стамен је, према неким наводима, 1/18 основне новчане јединице, перпера, тежак само 0,242 грама. Ћуп или *кабао* је кућна посуда за мерење, обично житарица. Одговара отприлике 8.75 литри, а литар одговара запремини прегршти, тј. око 0.4kg. За детаљнија објашњења: Милан Влајинац, *Речник наших старих мера у току векова*, САНУ, Београд 1968; 329–336, 525–530; 623–631.

⁴⁴ С. Сава, 233

⁴⁵ Миодраг Петровић, *Законоправило – Свети Сава: о заштити обесправљених и социјално угрожених*, Доситеј, Београд 1998. 51.

⁴⁶ О. Станојевић, 200.

⁴⁷ М. Петровић, 7.

грађанског законодавства одредбе нехришћанског садржаја⁴⁸.

Ипак, и поред начелних забрана, одсуство енергичних санкција, те (по православном маниру) инсистирање на забрани каматарења првенствено клиру, одаје општи утисак благости и разумевања Српске православне цркве за привредни живот (у односу на, рецимо, легислативу католичких земаља тог и потоњег времена). Законоправило је остало један од најбитнијих извора права кроз цео средњи век, али до времена цара Душана, било је једини извор норми о зајму са каматом.

4.1.2. Период од цара Душана

Повеље, први писани извори права, дају још информација о зајму, али тек од 14. века. Арханђеловска (Призренска) хрисовуља, издата од стране цара Душана својој задужбини манастиру Светих арханђела код Призрена (између 1348. и 1352. године), помиње регулисање камате. Члан CLXXII хрисовуље каже: „И који се калуђер нађе да даје у закуп жито или вино, или динаре даје у камату, да се истера“⁴⁹. Још једном одредбом се изричито клиру, *калуђерима*, забрањује наплаћивање камате. Професор Станојевић добро примећује да је друга важна чињеница то да је „новац (*динари*) превасходни предмет зајма“⁵⁰. Робно–новчана привреда у Србији несумњиво је била на вишем нивоу него за време Светог Саве.

При почетку исте хрисовуље, у члану XXII цар Душан пише да кесар Гргур⁵¹ „со милостију и хотијенијем“ прилаже цркви „*Дабижива каматника, да даје за годишит 18 лисиц*“.⁵² Професија извесног Дабижива изазивала је велику пометњу. Несумњиво је да је Дабижив имао плаћати *18 лисиц* годишње на име цркве којој је дарован, али основ његовог привређивања, упућује на каматарење. Главни противник овог мишљења је Теодор Тарановски, који тврди да није могло бити речи о камати (лихви) него о нечему другом, за шта се само користила грчку реч *kamatos*, односно изведеница од *ње*⁵³. Ближе погледавши, каматарење није у супротности са позитивноправним прописима тог доба, тј. са *Душановим законодавством*. Наиме, део

⁴⁸ *Ibid.* 75.

⁴⁹ Стојан Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, Српска краљевска академија, Београд 1912, 698.

⁵⁰ О. Станојевић, 201.

⁵¹ реч је о Гргуру Голубовићу, властелину из времена цара Душана и Уроша Нејаког. Кесар је титула која се додељивала тадашњим племићима од стране цара Душана.

⁵² С. Новаковић, 636.

⁵³ Теодор Тарановски, *Историја српског права у немањихкој држави*, Службени лист СРЈ, Београд 1996, 658.

[Type text]

Душановог трипартита⁵⁴ који је регулисао зајам била је тзв. „Скраћена синтагма“ Матије Властара, из које је изостављен добар део византофилских, као и чисто црквених прописа. Међу изостављеним нормама је и она о потпуној забрани камате. Из тога се закључује да је цар Душан хтео регулисати (између осталог) облигационо право по потребама сада другачије државе. Суштина је у томе да Скраћена синтагма не забрањује камату, већ је ограничава на одређен износ. Тај износ је, у основи, исти онај који прописује Јустинијанов *Corpus iuris*: 6%, односно 12% (на поморске зајмове код Јустинијана). Банкари (*argentarii*) могу узимати до 8%. Забрањује се анатоцизам под претњом инфамије (глава Z, састав T)

Још једна повеља из 1388, којом *Господин Костадин* обдарује Вазнесењску цркву у Штипу, помиње занимање каматара. Извесни Василије Будовић дарује цркву врт „што јест купио од Калојана каматника“. Није познато ко је Калојан, али то што је каматник који је продао врт додатно потврђује тезу да је каматарење (или: зеленашење) био не само познат, него и уносан занат.

Посредно, кривичноправни прописи о *удави* (тј. *изму*)⁵⁵ говоре о томе да су кредитни односи били далеко од непознанице. То су кривична дела која су се састојала у самовласном наплаћивању од дужника. Претходно смо видели да је предмет зајма обично био новац.

Стиче се утисак да се са уздизањем српске државе у ранг царства, те развијањем њене економије, појавила потреба за блажим регулисањем зајмовне камате. Слично византијском искуству из времена Лава Мудрог.⁵⁶ Начелно, став цркве је остао непромењен, али је очигледно снисхођење потребама реалног живота, инсистирањем цркве не на потпуној забрани камате (осим клиру!), већ на њеном ограничењу. Овакав став Српске православне цркве, утемељен на римском праву и византијској духовности, остаће доминантан у потоњој историји.

4.2. Период од 1804. до 1921.

После пада српске деспотовине, не може се говорити о озбиљнијем правном и економском промету код Срба. Сачуваних уговора о зајму готово да нема. Тржиште капитала не постоји, а турски порези су често било огромни. Стога, претпоставка је да

⁵⁴ З. Мирковић, 27-28.

⁵⁵ М. Мирковић, стр. 66.

⁵⁶ Вид. фн. 36

[Type text]

је најчешћи био пријатељски зајам, посебно у временима оскудице када се морао плаћати порез.⁵⁷ По укидању феудализма, Србију је чекала интеграција у светско тржиште. Како то бива у временима када се део становништа нагло богати а део осиромашује још више, каматарење постаје уносан (и подједнако омражен) занат.

Деветнаести век се традиционално везује за ослобођење од „робовања“ црквеним догмама у свим друштвеним наукама. Премда је истина да је утицај цркве уопште знатно ослабио, тако радикалан прекид се везује пре за католичку цркву. Блажи однос православне цркве кроз векове, иако ослабљен, остао је видљив као колективни осећај допуштености камате (опет, само лаицима!), али не и њене неограничености. Тим путем кренуће и ново српско законодавство у обновљеној држави.

Прво ограничење камата јавља се 1837. у једном указу кнеза Милоша. Констатујући да *„млоги наплаћују врло велике интересе на новце које дају у зајам“*, те да *„људи таквим начином пропадају узимајући у нужди новце у зајам, а немогући и после са превеликим интересом исплаћивати налазимо се побуђени, ко предупређењу зала отуда произлазећи законито интереса један на 100 мјесечно или 12 на 100 годишње, и овај интерес да се има признати на сваком суду, већи да се не признаје“*.⁵⁸ Иако није прописана санкција, евидентан је Милошев труд да каматарењу, као друштвено опасном или *злом* обичају, стане у крај. Најзад, није небитно што је Милош *„себе сматрао слугом Божијим и народним...Постио је, држао је крсну славу и много се Богу молио“*⁵⁹.

Идентичну каматну стопу прописује и чувени Српски грађански законик. Параграф 601. СГЗ каже: *„Лихва закона опредељује се на 6 на сто; уговорити се пак може и до 12 на сто. Већа се судом не пресуђује“*.⁶⁰ Нешто мања дозвољена камата прописана је Општим имовинским закоником за Црну Гору, износ од 10%, а законска износи 8% (чл. 262.). Забрањен је анатоцизам (чл. 263)⁶¹. Упадљиво је да се камата (где је била дозвољена) од 6%, односно 12% помиње од првих (православних) хришћанских владара — од Јустинијана, преко Лава Мудрог и цара Душана, па до Обреновића, Карађорђевића и Петровића. Грубо речено, то је оквирно она каматна стопа са којом се црква *„помирала“*, као са живим одразом народног живота. Ова теза је утолико

⁵⁷ О. Станојевић, 249.

⁵⁸ *Ibid.* 254.

⁵⁹ Н. Велимировић, 582

⁶⁰ Српски грађански законик, https://www.harmonius.org/sr/pravni-izvori/jugoistocna-evropa/privatno-pravo/srbija/Srpski_gradjanski_zakonik_1844.pdf приступљено 8.3.2021.

⁶¹ Валтазар Божишић, *Општи имовински законик за књажевину Црну Гору*, Талија издаваштво, Ниш 2020, 97.

[Type text]

разумљивија, кад се види да су законске камате јако често пребациване. Ово је посебно разумљиво за нововековну Србију, где организовано (банкарско) тржиште капитала практично није постојало. Отуд разлика између узора СГЗ-а, Аустријског грађанског законика, који је камату ограничавао на 6%. Који год разлози били, последице зеленашких камата биле су стравичне. Зајмови од пар дуката, „само да се слава по обичају прослави“, после годину или две приморавали су људе да продају све што имају да би дуг вратили.⁶² Уосталом, тешко да је Милован Глишић „Главу шећера“ просто измаштао. Традиционална одбојност према дужничком положају се морала учврстити у овом времену. Погледајмо само неке од народних изрека: „Дуг је зао друг“, „Каматник крв људску пије“, „Каматниче, Божији отпадниче“.⁶³

Најзад, Кривичним закоником из 1860.⁶⁴ се прекомерна камата јесте кажњавала, али само ако је уговорена под преваром, принудом или са пословно неспособним лицем. Запрећена казна је: враћање зарађене суме и троструку вредност на то, или затвор од 3 до 12 месеци (§284). Не треба потценити утицај цркве на забрану камате ни у овом случају. Иако је Кривични законик за то време био прилично модеран, у њему је и видљив утицај (и даље званичне) државне религије. О томе најбоље сведочи 40. глава КЗ, која прописује кривична дела *противу вјере, наравствености и благи обичаја*.

Законодавчев став је да у формалноправном смислу држава треба да регулише камате. Суштински, одсуство казне за зеленашење довело је до супротног — „манчестерске школе“ либерализма,⁶⁵ која не забрањује уговарање превисоких камата, позивајући се на слободну вољу. Владајуће гледиште, пак, било је конзервативно, што због честе беде зајмопримаца којој се сведочило, што због колективног, у основи хришћанског осећаја да туђу муку не треба користити. Како је лепо рекао Богишић: „И што није забрањено, може да не буде поштено.“⁶⁶

Историјски анахрони принцип једнакости важења канонског и грађанског права је напуштен. Забрана коју СПЦ изричито прописује, остала је да важи само за клир. Нису забележени значајни случајеви богаћења свештених лица зеленашењем.

Регулација камате у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца је занимљива и значајна са више аспеката, али не нарочито у виду утицаја СПЦ. Чланом 12. Устава од 28. 6. 1921. формалноправно се напушта примат православља као државне религије, па

⁶² З. Мирковић, 147.

⁶³ О. Станојевић, 206.

⁶⁴ Казнителни законик за књажевство Србију,

<http://www.smrtnakazna.rs/Portals/0/SrbijaPropisi/Kaznitelni%20zakonik%201860.pdf> приступљено 8.3.2021.

⁶⁵ О. Станојевић, 256.

⁶⁶ Чл. 999. ОИЗ

[Type text]

ћемо се са анализом овде зауставити. У другој и трећој Југославији о утицају цркве на законодавство тешко да може бити речи. Република Србија нашег времена прихвата начело секуларизма.

5. ЗАКЉУЧАК

Српска православна црква је од добијања аутокефалности 1219. године до Видовданског устава 1921. године била званична конфесија српских држава. Њен историјски значај за српски народ се најчешће истиче имајући у виду улогу СПЦ под вишевековним ропством, где је била стожер духовности и националног идентитета. То није нетачно. Међутим, улога СПЦ није мање битна у формирању српске правне свести. Први целовит, кодификован правни систем Срби су добили, не треба заборавити, стваралачким залагањем првог архиепископа СПЦ, Светог Саве (Немањића). Уговор о зајму, као и остали важни правни институти, развијали су се под некада јачим (средњи век), некада слабијим (нови век) утицајем православног хришћанства. Тиме је у доброј мери одређена наша правна традиција.

Поредећи српско право са другим правима који су служили као узори, особености потреба српског народа постају јасније. Тако Сава укључује строже и изричите забране камате од византијског узора у циљу хуманизације права. Цар Душан, налазећи баланс између, данашњим речником, економске ефикасности, с једне стране, а захтева православне етике с друге, дозвољава ограничену каматну стопу. Нововековни законодавац бира да дозволи већу каматну стопу од свог узора, *ABGB*-а, имајући у виду малу понуду капитала, али опет не дозвољавајући злоупотребе до којих је могло доћи слободним формирањем каматне стопе.

Ако надаље упоредимо утицај СПЦ на камату са утицајем католичке цркве (у средњем веку) и ислама (до данас), закључује се да је приступ СПЦ и православних цркава уопште доста блажи. Карактер православља је благ, али озбиљан по питању спасења људске душе. Претензије на апсолутну превласт над световним стварима нису видљиве, а на духовном плану, иако нема попустљивости у канонским прописима за клирике, нису забележене ни претње екскомуникације и других ригорозних казни према каматарима, типичне за западну цркву.

Summa summarum, По принципу симфоније цркве и државе, средње (меко) решење нађено је у:

1) забрани каматарења клиру (свештеним лицима)

[Type text]

2) дозволи каматарења лаицима, али уз максимирање камате, које никад није прешло 12%.

Српска православна црква остаће доследна оваквом ставу кроз цео средњи век, и у новом веку, све до наших дана.

Ово су добре смернице за схватање особеног српског поимања вере, права, али и њихове интеракције. Тим трагом ће се боље разумети већ и пословична одбојност Срба према високим каматама које виде као неправедне. Осећај религиозности у економским питањима у новијој историји једно је од комплекснијих питања при којима верници морају пристајати на компромис световног и духовног. С друге стране, традиционалнији део народа некада, не схватајући довољно савремене начине пословања, своје незадовољство, неоправдано, прелије на делатност банака уопште. Ипак, општи је утисак да историја интеракције СПЦ и законодаваца поводом зајма није ни изблиза тако бурна, као што је случај са другим највећим правцем хришћанства, односно са другом највећом монотеистичком религијом, исламом.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

Библија, Глас цркве, Ваљево 2007.

Corpus iuris civilis, <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/>, приступљено 8.3.2021.

Псалтир (Милан Пантелић ур.), Православац, Шабац 2017.

Свештени канони цркве (превод епископа Атанасија), Митрополија Црногорско-Приморска (*et al.*), Београд 2005.

Валтазар Божишић, *Општи имовински законик за књажевину Црну Гору*, Талија издаваштво, Ниш 2020.

Казнитељни законик за књажевство Србију, Београд 1860.

Матија Властар, *Синтагма*, превод Татјана Суботин-Голубовић, САНУ, Београд 2013.

Стојан Новаковић (прир.), *Законски споменици српских држава средњег века*, Српска краљевска академија, Београд 1912.

Свети Сава, *Законоправило* (превод Сарајевског преписа), Дабар, Добрунска ријека 2019.

Законик грађанскиј за Књажество Србију, Београд 1844.

Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921. године, *Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, година III, бр. 142/21.

ЛИТЕРАТУРА:

Архиепископ Аверкије (Таушев), *Православно тумачење Новог Завета*, Образ Светачки, Београд 2006.

Сима Аврамовић, Војислав Станимировић, *Упоредна правна традиција*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2016.

Аристотел, *Политика*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1984.

Николај Велимировић, *Изабрана дела* (Виолета Илић ур.), Даламбер, Нови сад 2018.

Милан Влајинац, *Речник наших старих мера у току векова*, САНУ, Београд 1968

Мах Caser, *Roman private law* (a translation), Pretoria: University of South Africa, Pretoria 1984.

http://library.lol/main/5ED9428DC966D5BCC115D878042B45A2?fbclid=IwAR0i8DcSxDyiDpNs2lJ4NI6CDQV0ysTsHBrJcgDOxxinASnlyq_GCi3-3ko приступљено 8.3.2021.

Ахмедин С. Лепек, „Забрана камате у исламу: верски, социјални и економски разлози“, *Религија - Политика - Право*, Јован Ђорђевић, Велибор Џомић, Мирољуб Јевтић(прир.), Институт за упоредно право / Православна Митрополија Црногорско-приморска / Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд–Будва 2015, 363-379

Robert P. Maloney, “Usury in Greek, Roman and Rabbinic thought”, *Traditio* vol. 27, Cambridge University Press 1971, <https://www.jstor.org/stable/27830917> приступљено 8.3.2021.

Мирослав Милошевић, *Римско право*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд

[Type text]

2016.

Зоран Мирковић, *Српска правна историја*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд

2017.

Платон, *Закони Епиномис*, Београдски издавачко-графички завод, Београд 1990.

Слободан Перовић, *Облигационо право*, Привредна штампа, Београд 1980.

Миодраг Петровић, *Законоправило – Свети Сава: о заштити обесправљених и социјално угрожених*, Доситеј, Београд 1998.

Јустин Поповић, *Догматика православне цркве – Православна Философија истине (III том)*, Svetosavlje.org, интернет издање 2017, 63. <https://svetosavlje.org/dogmatika-pravoslavne-crkve-tom3-1/> приступљено 8.3.2021.

Обрад Станојевић, *Зајам у историји права* (докторска дисертација), Институт за правну историју на Правном Факултету у Београду, Београд 1966.

Теодор Тарановски, *Историја српског права у немањихкој држави*, Службени лист СРЈ, Београд 1996.

Хомер, *Одисеја*, Дерета, Београд 2015.

Marcus Tullius Cicero, *De Officiis* (With An English Translation by Walter Miller), Cambridge / Harvard University Press; Cambridge — London 1913.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0048%3Abook%3D2%3Asection%3D89> приступљено: 28.02.2021.

[Type text]

Đorđe D. GOJKOVIĆ*

INFLUENCE OF SERBIAN ORTHODOX CHURCH ON INTEREST

SUMMARY

Loan agreement is a contract with the longest and most turbulent history. Friendly loan is accepted in every civilization, from the origin communities to present days. Loan with interest is a contract which almost every legal system pays attention to. Because of great possibility of abuse, governments have almost always had tendencies prevent such outcome by maximizing interest rates. There are two extreme solutions: allowing high interest rates, as in Ancient Athens, or in The Law of Twelve Tables of Ancient Rome, or as in some modern capitalist systems. On the contrary to that is suppression of interest as a „root of evil“, i.e. its complete prohibition, as Roman Catholic Church or Islam suggest, as well as in countries of formal socialist systems. Serbian Orthodox Church, as one of the local Orthodox Churches, finds itself between these two utter beliefs. Serbian medieval states, mostly based on Byzantine version of Roman law, started practicing usurious loans early. Serbian Church, mainly because of Saint Sava (Nemanjić) accepts conservative attitude towards interest rates. As economy grows, the prohibitions seem to be infertile. From the time of emperor Dušan, according to the theory of symphony between Church and State, medium solutions was found in:

- 1) prohibition of clergy's interest charging
- 2) allowance of civil's interest charging, but with maximum interest rate always less than 12%

Serbian Orthodox Church will remain persistent to this attitude throughout the Middle Ages, to our days. Although the Republic of Serbia is a secular state, clergy obeys the same canonic rules. Interest rates are accordingly regulated and usurious contracts are prohibited. Historical influence of Serbian Orthodox Church is important in traditionally negative attitude towards high interest rates.

keywords: *Serbian Orthodox Church. — Orthodoxy. — Interest rate. — Loan.*

* The author is a student of the second year of studying at the Faculty of Law, Belgrade University